

XIII. YÜZYILDA BATI'DAKİ İLMİ CANLANMANIN TRABZON'DAKİ YANSIMALARI

*Mehmet ÇOG**

ÖZ

XIII. yüzyıl İslam ve Hıristiyan dünya için önemli tarihi dönüşümlerin yaşandığı bir dönemdir. İslam dünyası yaklaşık beş asırlık muhteşem ilerlemeden sonra duraklamaya yüz tutmuştur. Bu devirde Hıristiyan âlemi ise ortaçağ karanlığından sıyrılmaya başlayıp, Rönesans'ın zeminini hazırlayan fikri ve ilmi uyanışa geçmiştir. Bu canlanmada Batı'nın beslendiği kaynakların başında İslam Medeniyeti gelmektedir. Trabzon şehrinin de bu yüzyılda Astronomi ve Matematik alanındaki eserlerin Batı'ya aktarımında önemli bir görev üstlendiğini görmekteyiz. Komnenoslar'ın desteğini alarak İlhanlılar döneminde Tebriz'de bilimsel araştırma yapmak üzere bulunan Chioniades Astronomi ve Matematik ilminin temel klasiklerinin Bizans'a naklinde ilk çalışmaları yapanlardan birisidir. İlerleyen yıllarda Chioniades'in yanı sıra Trabzon'da Batı medeniyetinin ilmi ve fikri gelişimine katkıda bulunan Georgios Amiroutzes, Kardinal Bessarion, Andreas Libadenos gibi önemli bilim insanları yetişmiştir.

Anahtar Sözcükler: Trabzon'da Bilim, Trabzon, Chioniades, Trabzon'da Astronomi.

XIII. CENTURY IN CHRISTIAN WORLD SCIENTIFIC RECOVERY'S EXTENSION IN TRABZON

ABSTRACT

XIII. century is a period of significant historical transformations in both the Islamic and the Christian worlds. After a five-century dominance in science and art, the Islamic world entered an unproductive period. Coming out of the darkness and bigotry of the middle age, the Christian world took the stage with a new awakening that paved the way to Renaissance. However, what influenced and inspired the western civilization during this period was the Islamic civilization. Studies report that Trabzon was a center for scientific studies in the field of Astronomy and Mathematics, and played an important role in the introduction of the works in these fields to the West. Chioniades is one of the first scientists to study the classical works of Astronomy and Mathematics in Tebriz, Iran. There were other scientists in the Province of Trabzon, including George Amiroutzes, Cardinal Bessarione, Andreas Libadenosc, who contributed to the scientific and intellectual development of Western civilization.

Keywords: Trabzon, Science in Trabzon, Chioniades, Astronomy in Trabzon.

* Doç. Dr., KTÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, TRABZON. mcog67@myinet.com

Giriş

XIII. yüzyıl Batıda ve Doğuda, başka bir ifadeyle İslam ve Hıristiyan dünyasında köklü yapısal değişimlerin olduğu bir dönemdir. İslam medeniyeti Haçlı Seferleri, Moğol istilası gibi harici sebepler ve dini, siyasi birtakım dahili problemlerle duraklama dönemine girmiştir. Nitekim bunun bir uzantısı olarak bilimsel ve fikri sahada da bir bunalım söz konusu olmuştur. Hıristiyan dünya ise problemlerini kısmen çözmüş ve entelektüel bağlamda yeni açılımlar göstermeye başlamıştır. Özellikle Endülüs ve Sicilya'da başlayan İslam medeniyetinden tercüme faaliyetleri, zamanla Bizans ve diğer Batı ülkelerinde de kendini göstermeye başlamıştır. Endülüs'te İbni Sina ve İbni Rüşd'ün eserlerinin tercümesiyle başlayan İslam klasiklerinin tanınması, Avrupa için aynı zamanda Yunan klasiklerinin de yeniden keşfi anlamına gelmekteydi. Artık günümüz Batı aydınlarının da ifade ettiği gibi XIII. yüzyıl bir bakıma Avrupa'nın erken Rönesans'ı sayılmaktadır.¹ Haliyle Rönesans'ın alt yapısı Müslüman filozoflardan yapılan çevirilerle oluşturulmuştur. Nitekim İslam medeniyetinin parlaması da VIII. yüzyılda *Beytü'l Hikme* ile başlayan tercüme çalışmaları ile zemin bulmuştu.² Bilindiği üzere Batı'ya yön veren tercüme çalışmaları Endülüs, Sicilya ve Konstantinopolis'te ilk örneklerini vermeye başlamıştı. Ancak bu ilim merkezlerinin yanında gündeme gelmeyen şehirler de bulunmaktadır. İşte bunlardan biri de Trabzon'dur.

Bizans'ın Doğu Karadeniz'deki uzantısı gibi hareket eden ve Bizans'la siyasi ve kültürel münasebetlerini sürekli canlı tutan Komnenos Devleti tarih literatüründe yalnızca siyasi ve ticari özellikleriyle gündeme gelmektedir. Hâlbuki Konstantinopolis'le bağlantısı hiç eksik olmayan bir şehrin fikri bağlamda da buradan etkilenmesi ya da onu etkilemesi, doğal bir süreç olmalıdır. Nitekim Batı medeniyetinin şekillenmesinde katkı yapan Bizans'ın beslendiği kaynaklardan birinin de Trabzon olduğu görülmektedir.

Gerçi bu katkı, yaklaşık 15-20 yıllık kısa bir süreci içerse de bunun göz ardı edilmemesi gerektiği düşüncesindeyiz. Bu konu Batı literatüründe bilinmekle birlikte bizdeki çalışmalarda yeterince ele alınıp değerlendirilmemiştir. Ayrıca bu durum Orta Çağ'da Trabzon'da siyasi olduğu kadar entelektüel birikimin de olduğunu göstermektedir. Nitekim şehirde daha VII. yüzyıldan itibaren Bizans bilim ve felsefesine yön veren hatırı sayılır ilim adamlarının çıktığı görülmektedir. Buların başında Aziz Eugenios Manastırı'nda eğitim veren Tychicus, ondan ders alan Ermeni tarihçi Şiraklı Anania gelmektedir. Yine bu makalenin ana teması olan Chioniades, Kardinal Bessarion ve Georgios söz konusu döneme damgasını vuran önemli entelektüellerdir.

¹ Montgomery Watt, *İslam'ın Avrupa'ya Tesiri*, Çev. Hulusi Yavuz, İstanbul 1986, s. 37 vd; Bekir Karlığa, "Doğu-Batı Düşüncelerinde On Üçüncü Yüzyıl Dönüşümü", *Doğu Batı Dergisi*, 8/33, Ankara 2005, s. 163-174.

² Hilmi Ziya Ülken, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, İstanbul 1935, s. 195; Bekir Karlığa, "İslam Düşüncesinin Doğuşunu Etkileyen Faktörler", *MÜİFD*, S: 3, İstanbul 1985, s. 194-199; Mahmut Kaya, "Beytü'l Hikme", *DİA*, C: VI, İstanbul 1992, s. 89.

VII. Yüzyılda Trabzon'da Bilim

Orta Çağ'da ticari ilişkiler, kültürlerarası iletişimin vazgeçilmez unsurlarından birini teşkil etmektedir. Tüccarlar eşya taşımının yanı sıra ülkeler arası kültür ve bilgiyi aktaran en önemli kişilerdi. Hatta bir nevi kargo görevi yaptıkları da söylenebilir. Dönemin bilim adamlarının ulaşmaya çalıştıkları kitapları kervanlar vasıtasıyla elde ettikleri sıklıkla karşılaşılan bir durumdu. Trabzon İlk Çağ'dan itibaren konumu itibariyle önemli ticari kavşaklardan biri olmuştur. Öncelikle Roma, ardından Bizans ve Komnenos dönemlerinde kente, ticaretin yanına siyasi bir merkez olma özelliği de eklenmiştir. Nitekim bu konumundan dolayı Komnenosların, Kafkasya ve Doğu'daki devletlerle siyasi ve ticari münasebetlerinin hareketli bir seyir izlediği görülmektedir. Bu dönemlerde Trabzon, Karadeniz ticareti başta olmak üzere Uzakdoğu, Kafkasya, İran ve Mezopotamya havzası mallarının aktarımında dağıtım noktası konumundaydı. Uzakdoğudan gelen mallar, İranlı tüccarlar tarafından Buhara bölgesine, buradan Ermeni şehri Dvin yoluyla Trabzon'a gelir, Trabzon üzerinden İstanbul bağlantısıyla Batıya sevk edilirdi. Aynı şekilde Tebriz-Trabzon hattı Orta Asya mallarının Batı'ya ulaşımında ilk ve en önemli ticari ağlardan biridir. Yine Suriye üzerinden gelen güney ticaret emtiası, Sivas-Erzurum yoluyla Trabzon'a, oradan Batıya giderdi. Aynı durum Batı mallarının doğuya naklinde de söz konusuydu. Bizans'tan gelen mallar Trabzon üzerinden Bağdat, Tebriz yoluyla Güneye ve Doğuya aktarılırdı.³ Özellikle İlhanlılar döneminde Trabzon-Tebriz hattı ticari ilişkilerin yanı sıra siyasi ve kültürel bağlantıların da yoğun olarak yaşandığı bir güzergâhtı. Bu bağlamda Trabzon Hristiyan dünya ile Moğollar arasında en önemli bağlantı merkezlerinden biri durumuna gelmiştir.⁴

Yukarıda söz konusu edilen imkânlar çerçevesinde Trabzon'da ilk ilmi atmosferin VII. yüzyılda oluştuğu söylenebilir. Nitekim bu yüzyılın önemli Ermeni tarihçisi ve bilim adamı Şiraklı Anania'nın hatıralarında, Trabzon'un ilmi altyapısını hakkında önemi veriler bulunmaktadır. Yaklaşık 595'li yıllarda Şirak'ta doğan Anania klasik Ermeni yazarlarda olduğu gibi öncelikle din adamı olarak görev yapmıştır. Ancak onun iç dünyasında Matematik ve Astronomi bilimlerine karşı büyük bir ilgi ve öğrenme aşkı bulunmaktaydı. Anania, engelleyemediği bu ilmi heyecanını tatmin etmek için farklı şehirlere seyahatlerde bulunmuştur. Bizans'ın başkenti Konstantinopolis'te bulunduğu yıllarda aldığı bir duyum üzerine Trabzon'da Tychicus adlı bir bilim adamının varlığından haberdar olup ondan ders almak üzere bu şehre gitti. Şiraklı

³ Ali İpek "Trabzon'un Ortaçağ Ticaretindeki Yeri", *Uluslararası Trabzon ve Çevresi Kültür ve Tarih Sempozyumu*, Trabzon 2006, s. 32-38; H.A Manandian, *The Trade and Cities of Armenia in Relation to Ancient World Trade*, Ed. N. Garsoian, Lizbon 1965, s. 52; W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, Çev. Enver Ziya Karal, Ankara 2001, s. 52, 330 vd.

⁴ Fuat Sezgin, *İslam'da Bilim ve Teknik*, İstanbul 2008, s. 157.

Anania'nın ifadesine göre burada Aziz Eugenios⁵ Manastırı'nda farklı bilim dallarına ait yüzlerce kitap bulunan zengin bir kütüphane mevcuttu. Bu manastırda eğitim alan öğrenciler fen ve sosyal bilimlerin bütün dallarında önemli bilgiler edinmekteydiler. Anania, Trabzon'da Tychicus'dan sağlam bir eğitim aldıktan sonra Ermenistan'a gitmiş ve burada kendi okulunu kurmuştur.⁶ Tychicus genellikle fen bilimlerinde uzman olup kendine ait özel bir kütüphanesinin olduğu tahmin edilmektedir. Zaten Trabzon söz konusu yıllarda özellikle astronomi alanında Bizans'la irtibat halindeydi. Tychicus'un dönemin astronomi merkezi İskenderiye ekolünden yetiştiği bilinmektedir. Bu ilmi atmosferin Trabzon'da olduğu gibi Batıda da süreklilik arz etmediğini görmekteyiz. Çünkü VIII. yüzyılın başlarından XIII. yüzyıla kadar Batı düşüncesinde karanlık çağ denilen bir dönem yaşanmıştır. Katolik kilisesinin katı ve dogmatik felsefe anlayışı her tarafa hâkim olmuş, ilmi düşünceyle birlikte bilimsel gelişmelere de engel olmuştur. Haliyle Batıyla sürekli irtibat halinde olan Trabzon da bu geriye dönüşten uzak duramamıştır. Her ne kadar Bizans bu skolastik engeli kimi zaman aşmayı başarsa da XIII. yüzyıldaki erken aydınlanma dönemine kadar kalıcı bir ilerlemenin varlığından bahsetmek mümkün değildir.⁷

XIII. Yüzyılda Trabzon'da Bilimin Yeniden Canlanması

Batıya paralel olarak Trabzon'da da bilimsel zihniyet canlanmaya başlamıştır. Bu durum her ne kadar bazı kralların bireysel girişimleri ya da entelektüel meraklarının desteğiyle başlasa da sonuçta dikkate değer gelişmeler olduğu söylenebilir. Nitekim Komnenos Kralı II. İoannes (1280-1297) bilim adamlarına verdiği destekle Trabzon'un bilim tarihi içinde önemli bir yer edinmesine vesile olmuştur. Bu kralla başlayan ilmi canlanma yaklaşık 1350 yılına kadar devam edip, şehirde Astronomi, Matematik, Felsefe, Tarih ve Edebiyat alanlarında önemli bilim insanlarının yetişmesini sağlamıştır. Bu bağlamda özellikle Astronomi ve Matematik bilimlerinin kayda değer ilerlemelere sahne olduğunu belirtmek gerekir. Bunların başında Gregorius Chioniades gelmektedir ve onunla birlikte Astronomi çalışmaları Bizans'taki

⁵ Hıristiyanlığın baskı altına alındığı Milano Fermanı öncesi Hıristiyanlara baskısıyla bilinen Diocletianus döneminde yaşayan Trabzonlu Eugenios, Trabzon'da Hıristiyanlığı yayan ilk önemli misyonerler olarak gösterilmektedir. Eugenios arkadaşları ile birlikte bir taraftan tebliğ yaparken diğer yandan bölgede etkisini sürdüren Mitraizm'e karşı da mücadele ettiler. Eugenios'la birlikte arkadaşları Valerianos, Kanidios ve Akylas Trabzon'daki Mitra tapınağını yıktıkları için şehrin valisi tarafından öldürülürler. Eugenios'a ilerleyen yıllarda Hıristiyanlığın iyice yerleşmesinden sonra Aziz unvanı verilmiş, şöhreti Karadeniz kıyısı boyunca yayılmıştır. Procopius, *Buldings*, (Translated by. H.B. Dewing), Harvard University Press, London 2002, s. 200.

⁶ Robert H. Hevsen, *The Geograpy of Ananias of Şirak*, The Long and Short Recensions, Introduction and Translation and Commentary, Wiesbaden 1992, s. 274.

⁷ Robert Browning, "Byzantine Scholarship", *The Past and Present Society*, No. 28, Oxford University Press, July 1964, s. 3-20. <http://www.jstor.org/stable/649875>.

çalışmalara yön verecek kadar zirveye ulaşmıştır. Bizans'ta hekim olan Chioniades tahmini olarak 1295 yılında Trabzon'a yerleşir. Kral II. İoannes tarafından büyük destek gören Chioniades, Astronomi ve Matematik eğitimi almak için Tebriz'e gönderilmiş; 1295-1301 yılları arasında Arapça ve Farsça'yı öğrenip İslam Astronomi bilimine dair araştırmalar yapmıştır. İslam Astronomisinin en önemli simalarından olan Nasireddin Tusi, Şemseddin Buhari ve Abdülkerim Şirvani'nin çalışmalarını inceleyerek bunlardan Buhari'nin eserini Yunancaya çevirmiştir. Daha ziyade Batlamyus gibi Antik Yunan bilim adamlarının eserlerinin Farsça ve Arapça nüshaları üzerinde çalışan Chioniades, Trabzon'a dönerken bu eserlerin çoğunu beraberinde getirmiş; Trabzon ve Konstantinopolis'te çeviri ve şerh çalışmalarını sürdürmüştür.⁸ 1305 yılında Başpiskopos olarak tekrar Tebriz'e giden Chioniades, Gazan Han döneminde İlhanlıların İslam'a girmesi üzerine kendini güvende hissetmeyerek geri dönme kararı almıştır. Bundan sonra İslam kaynakları ve Batlamyus'un eserini temel alarak Hristiyan dünyası için Astronomi dersleri vermeye başlamıştır. Hizmetlerini Bizans'a da taşımak için İstanbul'a giden Chioniades, İslam kaynaklarını kullanması nedeniyle büyük günah işlemekle suçlandığı için Trabzon'a geri dönmek zorunda kalmıştır.⁹ Chioniades öldükten sonra Trabzon'da başlattığı fen bilimleri ekolü, öğrencileri tarafından sürdürülmeye çalışılmıştır. Bunlardan Chrysokokkes ve Libadenos eğitim ve araştırmalarıyla bu alana bir süre daha hizmet etmeye çalıştılar. XIV. yüzyılda Komnenos toplumunun Astrolojiye olan aşırı düşkünlüğünden dolayı II. Alexios'un bu bilim adamlarını desteklediği tahmin edilmektedir.¹⁰ Bu çalışmaların sonucunda bir taraftan antik Yunan kaynakları yeniden tanınırken diğer yandan Doğu dünyasının ilmi tecrübesi Trabzon bağlantısıyla Batıya aktarılmıştır.

İlerleyen yıllarda Chioniades'in öğrencileri tarafından İslam kaynakları da kullanılarak bir Trabzon Almanığı oluşturulmuştur. Münih Bavyera Devlet Kütüphanesi'nde bulunan Almanak, muhtemelen anonim bir yazar tarafından astrolojik kehanet amacıyla Batlamyus'un eseri ve İslam Zicleri temel alınarak, 1336-1337 yıllarını arasında hazırlanmıştır. Bu çalışma ilk olarak 1908 yılında "*Catalogus Codicum Astrologorum*", 1918 yılında da "*Corpus des Astronomes Byzantins of Louvain-la-Neuve*" dergilerinde tamamen yayımlanmıştır. Söz konusu Almanak'ta Bizans takvimi ve hicri karşılıkları, güneş, ay ve gezegenlerin burçlar kuşağındaki konumları, gün, saat ve dakikaların süreleri, ayın günlük hareketleri, ay ve güneş tutulmaları kaydedilmiştir. Cetvelin etrafında bulunan boşluklarda her 10 günü içeren tahmini yorumlar

⁸ David Pingree, "Gregory Chioniades and Palaeologan Astronomy", *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 18 (1964), s. 135-160. <http://www.jstor.org/stable/1291210>.

⁹ Sergey Pavloviç Karpov, *Trabzon İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Enver Uzun, İstanbul 2016, s. 738.

¹⁰ Jakob Philipp Fallmerayer, *Trabzon İmparatorluğu Tarihi*, Ter. Ahmet Cevat Eren, Ankara 2011, s. 303, 317.

bulunmaktadır. Bunlara ilaveten bazı hastalıklar ve tedavi yollarını anlatan tıbbi bilgiler de bulunmaktadır.¹¹ Komnenoslar döneminde Astronomi araştırmaları tercüme ve eğitim seviyesinde kalmakla birlikte yeni bir rasathanenin kurulmadığı bilinmektedir. Bunla birlikte bu birikimin Osmanlı döneminde belirdiğini görmekteyiz. Nitekim XVI. yüzyılda Bircendi Trabzon'da bir rasathane kurarak Astronomi çalışmalarına bir süre daha katkıda bulunmuştur.¹²

Bizans ve Trabzon'daki fen bilimlerini etkileyen İlhanlı tecrübesi olduğu için İslam medeniyetindeki Astronomi çalışmalarından kısaca bahsetmek gerekir. Astronomi ilmine İslam medeniyetinde çok erken devirlerden itibaren ilgi duyulmuş, ilerleyen asırlarda bu alana büyük katkılarda bulunmuştur. İslam âlimleri, ilmi merak, ibadet vakitlerinin tespiti, ziraat faaliyetleri gibi sebeplerle Astronomiyle bir hayli ilgilenmişlerdir. Başta Fergani, Harizmi, Cevheri, Bettani, Nasiruddin Tusi, Uluğ Bey olmak üzere çok sayıda Astronom söz konusu bilim dalında Zic Cetvelleri¹³ hazırlayarak bulmuş oldukları değerler ve geliştirdikleri aletlerle günümüz ilmi gelişmelerine ön ayak olmuşlardır. İlhanlı hükümdarı Hülagü'yu Meraga Rasathanesi'ni kurmaya 1270'de Nasiruddin Tusi teşvik etmiş ve zamanla burayı geliştirmiştir. İlhanlıların Astronomiye yatırım yapmasının, ilim heyecanından ziyade astrolojiye olan ilgilerinden kaynaklandığı kabul edilmektedir.¹⁴ Meraga binlerce kitaptan oluşan kütüphanesi ile 13. yüzyılda Astronomi, Felsefe, Mantık ve Matematik derslerinin okutulduğu, yabancı öğrencilerin de bulunduğu önemli bir ilim merkeziydi. Chioniades de muhtemelen Tebriz yakınlarında bulunan Meraga'da eğitim almıştır.¹⁵ Çünkü Meraga'nın etkisinin azalmasından sonra Tebriz'de Gazan Han tarafından 1300 yılından sonra bir rasathane kurulmuştur. Burası da uzun yıllar önemli bilimsel çalışmaların

¹¹ Raymond Mercier, An almanac for Trebizond for the year 1336, *Corpus des Astronomes Byzantins*, 7, Academia-Erasme, 1994. (Jose Luis Mancha, "An Almanac for Trebizond for the Year 1336, Review by Raymond Mercier", *ISIS*, Vol. 87, No. 3, September 1996, s. 540-541. <http://www.jstor.org/stable/236007>; Özhan Öztürk, *Pontus, Antikçağ'dan Günümüze Karadeniz'in Etnik ve Siyasi Yapısı*, Ankara 2011, s.553.

¹² Yavuz Sultan Selim'in şehzade vali olarak Trabzon'a gelmesinden kısa bir süre sonra Şah İsmail yönetiminden kaçarak Trabzon'a gelen döneminin ünlü astronomi bilgini Bircendî, Trabzon'a gelerek şehzade Selim ile tanışarak iltifatına mazhar olmuş ve burada Osmanlı Devleti'nin ilk rasathanesini kurmuştur. Burada kaldığı süre içinde çok sayıda eser kaleme alan Bircendî, *Tuhfe-i Selîmî* (Risâle der ta'yin-i semt-i kible-i Trabzon) adıyla yazdığı ve Trabzon'un kible yönünü bilimsel olarak tespit ettiği astronomi kitabını da şehzade Yavuz Sultan Selim'e takdim etmiştir. Geniş bilgi için bkz. Ali Bakkal, "Osmanlı Devleti'nin İlk Gözlemevlerinden Trabzon Rasathanesi", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu*, 8-10 Ekim 2015. (Basılmamış bildiri)

¹³ Gezegenlerin konumlarını, koordinatlarını, ay, güneş ve dünyanın hareketlerini belirten Astronomik tablolar için bkz. Yavuz Unat, "Zic", *DİA*, C: 44, Ankara 2013, s. 397.

¹⁴ Kemal Ramazan Haykıran, *Moğollar Zamanında Yakın Doğu*, İstanbul 2016, s. 189.

¹⁵ Aydın Sayılı, *The Observatory in Islam*, TTK Ankara 1960, s. 187; Marshall G.S. Hodgson, *İslam'ın Serüveni*, C: II, İstanbul 1993, s. 520; Murat Demirkol, "Nasireddin Tusi'nin Bilim ve Felsefedeki Yeri", *E-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, S: IV, Kasım 2010, s. 38-55.

yapıldığı bir merkez olarak kalmıştır.¹⁶

Trabzon'da XIII. yüzyıla damgasını vuran ve ilmi hayatın alt yapısını oluşturan Chioniades'in yanı sıra daha sonraki yıllarda da Bizans ve Hıristiyan âleminde ilmi kimlikleriyle sesini duyuran çok sayıda bilim insanı yetişmiştir. Bunların en tanınmışları Andreas Libadenos, Edebiyatçı Eugenikos, Filozof Georgios Amiroutzes ve Kardinal Bessarion'dur. Bu ilmi kişiliklerin her biri alanında ayrı çalışmalara konu olmakla birlikte bu yazıda sadece bunların belirgin özellikleri üzerinde durulacaktır. Trabzon edebiyatının önemli temsilcilerinden olan Andreas Libadenos aslen İstanbullu olmakla birlikte ömrünün çoğunu Trabzon'da geçirmiştir. Kudüs, Kahire, İskenderiye gibi ilmi ortamlarda beslenen Libadenos, Komnenos Kralı Basileos'un yakın arkadaşı olmasından dolayı, Trabzon'a davet edilmiş (1335) ilmi çalışmalarının çoğunu burada gerçekleştirmiştir. Dini bayramlarda söylenmek üzere hazırlanan *Dini İtiraflar* adlı şiir ağırlıklı çalışması ve yine dini-tarihi özelliği öne çıkan *Tanışma Kayıtları* adlı eseri Trabzon'da çok meşhur olmasına vesile olmuştur.¹⁷

Trabzon'dan yetişen ve Avrupa bilim ve felsefe tarihine geçen isimlerden biri de Trabzonlu Georgius'tur. (1395-1484). Ataları da Trabzonlu olan Georgius, XI. yüzyıldan sonra Aristo'yu en büyük düşünür olarak kabul edip onun statükocu mantığını kendisine rehber edinerek otorite kuran Katolik Kilisesi'ne karşı Rönesans Aristoculuğunun en büyük isimlerinden biri olmuştur. Avrupa'yı Orta Çağ karanlığından kurtaran meşalelerden birini de *Comparationes Philosophorum Platonis et Aristorelis (1468)* adlı eseriyle o yakmıştır. Bağnaz Aristoculuğu savunan Floransa Akademisi'yle savaşıp, İtalyan bilginlerini gerçek Aristo metinlerini incelemeye sevk etmiştir. Başka bir ifadeyle gerçek Aristo ile Katolik Kilisesi'nin Aristo'su arasındaki büyük farkı ortaya çıkararak Katolik Kilisesi'nin elindeki önemli bir kozu aldığı için Papa 2. Paul tarafından düşman ilan edilen Georgius, aydınlanmayı Trabzon'dan İtalya'ya taşıyan bir bilgin olarak tarihe not düşmüştür.¹⁸

Kardinal Bessarion Trabzon'da doğup gençlik yıllarını burada geçirse de Konstantinopolis'te eğitim alarak rahip olmuş bir din adamıdır. 1440 yılında İtalya'ya yerleşen Bessarion Katolik Kilisesi'ne mensup olup Grek kaynakları üzerine yoğunlaşarak felsefe alanında yaptığı çalışmalarla Avrupa'da Rönesans'ın altyapısını hazırlayan entelektüeller arasına girmiştir.¹⁹ Her ne kadar ömrünün çoğunu Trabzon dışında geçirse de ilmi zeminin bu şehirde oluştuğunu söylemek mümkündür.

¹⁶ Aydın Sayılı, "Gazan Han Rasathanesi", *Belleten*, X/40, 1946, s. 625-641.

¹⁷ Karpov, *a.g.e.*, s. 719.

¹⁸ Kenan Sarılioğlu, "Ortaçağ'dan Yeiçağ'a: Trabzonlu Georgius", *Bir Tutkudur Trabzon*, Haz. İ. Gündoğ Kayaoğlu, Öner Cıraoğlu, Cüneyt Akalın, İstanbul 1997, s. 106-107.

¹⁹ Zeynep İnan Aliyazıcıoğlu, "Trabzonlu Kardinal Bessarion (1403/8-1472) ve Rönesans Kültürüne Katkıları", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu*, 8-10 Ekim 2015. (Basılmamış bildiri)

Georgios Amiroutzes (1400-1470) Trabzon Komnenos Devleti'nin en çok tartışılan bilim adamı ve bürokratlarından biridir. Maçka'nın Dubera Köyü kaynaklı bir ailenin çocuğu olan Amiroutzes adı, ilk kez İznik Başpiskoposu Bessarionla birlikte (1438-1439) Floransa Konsiline katılmasıyla duyulmuştur. 1449'da Trabzon Komnenos Krallığı adına elçi olarak gittiği Cenova'da, Cenovalılar kendisinden *saray kontu* olarak söz etmiştir.²⁰ Trabzon'da varlıklı bir ailede yetişen Amiroutzes, dini ve felsefi çalışmalarıyla tanınmaktadır. Bunun yanı sıra tıp ve edebiyatla da ilgilenmiştir. Yazarın bilinen ve günümüze kadar gelen eserlerinden bazıları şunlardır: “*Dialogus de fide, Letter to Bessarion on the Fall of Trebizond, Various Poems Dedicated to Mehmed II and Others, Letters to Theodore Agallianos about Agallianos's book On Providence*”, “*Dubious Letter on the Council at Florence.*” Dini konularda Katolik Kilisesi'ne olan karşı duruşu onun sık sık başının derde girmesine neden olmuştur. Yaşadığı dönemde Trabzon Türkler tarafından kuşatıldığında şehrin tahrip olmaması için Türklerle diyaloga girmesinden dolayı Türklerle işbirliği yapmakla suçlandığına dair söylentiler de vardır. Fetihden sonra Fatih tarafından İstanbul'da sarayda istihdam edilmiş, Felsefi ve Astronomi konularında danışmanlığını da yapmıştır.²¹ Trabzon'da söz konusu edilen bilim insanlarının yanı sıra başka hatırı sayılır bilim adamları da yetişmiş olması muhtemeldir. Ancak bu çalışma, Doğu ve Batı medeniyetleri arasında ilmi köprü vazifesi görenlerle sınırlandırıldığı için ayrıntıya girilmemiştir. Zaten ana muhtevadan anlaşıldığı gibi ilmi ortam ayrı bir çalışmaya konu olacak kadar geniş ve izaha muhtaç bir alan olarak durmaktadır.

Sonuç

Trabzon gerek yaşam koşullarına uygun iklimi gerekse jeopolitik konumu itibarıyla ilk çağlardan itibaren farklı kavimlerin ve siyasi teşekküllerin ilgi odağı olmuştur. Romalılarla birlikte başlayan ticari kavşak olma özelliği, ilerleyen yüzyıllarda gittikçe kuvvetlenerek şehri önemli bir merkez haline getirmiştir. Bu vasfı, zamanla beraberinde siyasi sahada da ön plana çıkmasını sağlamıştır. Bu nedenle özellikle Türk tarihçiliğinde Orta Çağ Trabzon tarihi siyasi ve ticari kimliğiyle ön plana çıkmıştır. Bilindiği üzere XIII. yüzyılda Batı'da başlayan ilmi canlanmanın zemini, İslam Medeniyetinden yapılan tercümelemlerle oluşturulmuştur. Bu ilmi birikimin Batıya aktarımında başta Endülüs olmak üzere, Sicilya ve Bizans önemli merkezlerdir. Bunun yanı sıra bilhassa Astronomi ve Matematik biliminin tanınmasında Trabzon'un da dikkate değer bir merkez olduğunu görülmektedir. Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki, Trabzon söz konusu yüzyılda Astronominin ilmi üretim yaptığı merkez değil tercüme ve eğitimin ileri seviyede olduğu bir konumdadır. Zira Astronomik araştırmalar yapılabilmesi için büyük masraflar

²⁰ Memet Bilgin, *Doğu Karadeniz Tarih, Kültür, İnsan*, Trabzon 2002, s. 101-102.

²¹ Karpov, *a.g.e.*, s. 731.

gerektiren bir rasathanenin olması gereklidir. Eldeki verilerden anladığımıza göre şehirde ne tercüme yıllarında böyle bir yapıya dair izler bulunmamaktadır. Bunun ötesini beklemek zaten aşırı iyimserlik olur. Zira Hristiyan dünyası bu yüzyılda daha ilmi arenada emekleme aşamasındaydı ve İslam medeniyetinin yaklaşık beş asırlık tecrübesini yakalaması mümkün değildi. Ancak netice olarak XIII-XIV. yüzyıllarda Trabzon'da yapılan ilmi çalışmalar ve burada yetişen ilim adamları, Bizans aracılığıyla Batının Rönesans'a giden yolunda az da olsa katkıda bulunmuşlardır.

KAYNAKLAR

ALİYAZICIOĞLU, Zeynep İnan, "Trabzonlu Kardinal Bessarion (1403/8-1472) ve Rönesans Kültürüne Katkıları", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu*, 8-10 Ekim 2015, Trabzon 2015. (Basılmamış Bildiri).

BAKKAL, Ali, "Osmanlı Devleti'nin İlk Gözlemevlerinden Trabzon Rasathanesi", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu*, 8-10 Ekim, Trabzon 2015. (Basılmamış bildiri)

BİLGİN, Mehmet, *Doğu Karadeniz Tarih, Kültür, İnsan*, Trabzon 2002, s. 101-102.

BROWNİNG, Robert, "Byzantine Scholarship", *The Past and Present Society*, No. 28, Oxford University Press, July 1964, s. 3-20. <http://www.jstor.org/stable/649875>.

DEMİRKOL, Murat, "Nasireddin Tusi'nin Bilim ve Felsefedeki Yeri", *E-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, S: IV, Kasım 2010, s. 38-55.

FALLMERAYER, Jakop Philipp, *Trabzon İmparatorluğu Tarihi*, Ter. Ahmet Cevat Eren, TTK, Ankara 2011.

HAYKIRAN, Kemal Ramazan, *Moğollar Zamanında Yakın Doğu*, İstanbul 2016.

HEVSEN, Robert H. *The Geograpy of Ananias of Şirak*, The Long and Short Recensions, -Introduction and Translation and Commentary, Wiesbaden 1992.

HEYD, W. *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, Çev. Enver Ziya Karal, Ankara 2001.

HODGSON, Marshall G.S, *İslam'ın Seriveni*, C: II, İstanbul 1993.

İPEK, Ali, "Trabzon'un Ortaçağ Ticaretindeki Yeri", *Uluslararası Trabzon ve Çevresi Kültür ve Tarih Sempozyumu*, Trabzon 2006, s. 32-38.

KARLIĞA, Bekir, "Doğu-Batı Düşüncelerinde On Üçüncü Yüzyıl Dönüşümü", *Doğu Batı Dergisi*, 8/33, Ankara 2005, s. 163-174.

KARLIĞA, Bekir, "İslam Düşüncesinin Doğuşunu Etkileyen Faktörler", *MÜİFD*, S: 3, İstanbul 1985, s. 194-199.

KARPOV, Sergey Pavloviç, *Trabzon İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Enver Uzun, Kültür Bilimleri Akademisi Yayınları, İstanbul 2016.

KAYA, Mahmut, “Beytül Hikme”, *DİA*, C: VI, İstanbul 1992.

MANANDIAN, H.A, *The Trade and Cities of Armenia in Relation to Ancient World Trade*, Ed: N. Garsoian, Lizbon 1965.

MANCHA, Jose Luis, “An Almanac for Trebizond for the Year 1336, Review by Raymond Mercier”, *Isis*, Vol. 87, No.3, September 1996, s. 540-541. <http://www.jstor.org/stable/236007>.

MERCIER, Raymond, An almanac for Trebizond for the year 1336, *Corpus des Astronomes Byzantins*, 7, Academia-Erasme, Belgium 1994.

ÖZTÜRK, Özhan, *Pontus, Antikçağ'dan Günümüze Karadeniz'in Etnik ve Siyasi Yapısı*, Genesis Yayınları, Ankara 2011.

PİNGREE, David, “Gregory Chionides and Palaeologan Astronomy”, *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 18 (1964), s. 135-160. <http://www.jstor.org/stable/1291210>.

PROCOPIUS, *Buldings*, (Translated by. H.B. Dewing), Harvard University Press, London 2002.

SARIALIOĞLU, Kenan, “Ortaçağ'dan Yeiçağ'a: Trabzonlu Georgius”, *Bir Tutkudur Trabzon*, Haz. İ. Gündoğ Kayaoğlu, Öner Cıravoğlu, Cüneyt Akalın, İstanbul 1997, s. 106-107.

SAYILI, Aydın, *The Observatory in Islam*, TTK, Ankara 1960.

SAYILI, Aydın, “Gazan han Rasathanesi”, *Belleten*, X/40, 1946, s. 625-641.

SEZGİN, Fuat, *İslam'da Bilim ve Teknik*, İstanbul 2008.

UNAT, Yavuz, “Zic”, *DİA*, C: 44, Ankara 2013.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, İstanbul 1935.

WATT, Montgomery, *İslam'ın Avrupa'ya Tesiri*, Çev. Hulusi Yavuz, İstanbul 1986.